

MEVLEVİYET

(مولیت)

Osmanlı ilmiye teşkilâtında
yüksek dereceli kadılıklar için
kullanılan bir terim.

Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibariyle kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde "mevleviyet kadılıkları", ikincisine ise "kazâ kadılıkları" denilmektedir. Osmanlılar'da pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan, gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraların adlı / kazâ idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Bu nitelikleri taşıyan müderris ve kadılar "mevâfî, şüyüh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn" gibi sıfatlarla anılmıştır.

Mevleviyetin terim olarak XV. yüzyılın ortalarından itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde yer alan, "Ve Sahn mollaları makâm-ı mevleviyettedir. Onlar cümle sancak beylerine tasaddur ederler. Ve dâhil müderrisi ve hâriç müderrisi dahi makâm-ı mevleviyettedir" ifadesi, mevleviyet makamında bulunan Sahn müderrisleriyle birlikte dâhil ve hâriç medreseleri müderrislerinin büyük kadılıkların müstakbel kadıları durumunda olduğunu, dolayısıyla zamanı ve sırası geldiğinde mevleviyet sayılan şehirlerin kadılıklarına tayin edileceklerini ortaya koyar. Bu durum, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye medreselerinin öğretim faaliyetine başlamasına kadar sürdü. Bu tarihe kadar ilmiye teşkilâtı içerisinde en yüksek rütbeli müderrisler, yevmî 60 akçeli Ayasofya Medresesi müderrisi bir tarafa bırakılırsa Sahn medreseleri müderrisleri olduğu için en yüksek kadılıklara da yine büyük bir çoğunlukla aynı medreselerde ders vermiş olan müderrisler tayin ediliyordu. Ancak mevleviyet sayılan kadılıklar derece ve rütbe bakımından kesin bir sıralamaya tâbi tutulmamıştı.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, statü ve kadro bakımından Sahn medreselerinin üzerinde bulunan Süleymaniye medreselerinin faaliyete geçişiyle birlikte Fâ-

tih Sultan Mehmed zamanında teşekkül eden yapı yeniden ele alınarak ilmiye tarihinde rütbelere, pâyeler ve medrese hiyerarşisi tekrar düzenlendi. Bundan sonra mevleviyetlerin statüleri açıklık kazandı; hangi kazaların mevleviyet sayılacağı, hangi medreselerin müderrislerinin bu tür kadılıklara tayin edileceği belirlendi. Bu düzenlemeye rağmen mevleviyet kategorileri bir anda değil, peyderpey ortaya çıkıp zaman içinde şekillenmiştir.

Mevleviyet sayılan kadılıklar hem ücretleri hem de itibar derecelenmesi bakımından sınıflandırılmıştır. Ücret bakımından mevleviyetler yevmî 300 ve 500 akçeli olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. 300 akçeli kadılıklar en düşük rütbeli mevleviyetlerdi; bunlara daha sonra "devriye mevleviyetleri" denildi. Sahn medreselerinin müderrisleri ise yevmî 500 akçe ile kazaya çıkıyorlardı.

Mevleviyetlerin itibar bakımından derecelenmesi ise kadıların terfi sırasına göre devriye mevleviyetleri, mahreç mevleviyetleri, bilâd-ı hamse mevleviyetleri, Haremeyn mevleviyetleri şeklindeydi. Devriye mevleviyetine dâhil ve hâriç medreselerinin müderrisleri tayin ediliyordu. Peyderpey devriye mevleviyeti statüsüne geçmiş olan şehirler Adana, Antep, Bağdat, Belgrad, Beyrut, Bosna, Çankırı, Diyarbakır, Erzurum, Filibe, Konya, Kütahya, Maraş, Rusçuk, Sivas, Sofya, Trablusgarp, Van idi. Bu şehirlerde bir süre vazife yapan kadılar mâzul duruma düştükten sonra mahreç mevleviyeti pâyesi alırlar, gönderilecekleri bir mahreç kadrosunun boşalması halinde mahreç mevâlisi olarak tayin edilirdi.

Devriye mevleviyetinin üzerinde yer alan kadılıklara ise mahreç mevleviyeti denilmiştir. Bunlar yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerlerdir. Mahreç mevleviyeti statüsünde bulunan şehirler başlangıçta Galata, Halep, İzmir, Kudüs, Selânik, Tırhala Yenişehir'i'di. Daha sonra bunlara Eyüp, Girit, Sofya, Trabzon ve Üsküdar eklendi. Mahreç mevleviyetlerine önceleri Sahn medreseleri müderrisleri tayin edilirken XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Sahn ile birlikte Süleymaniye, Süleymaniye Dârülhadişi, hâmise-i Süleymâniyye ve mûsile-i Süleymâniyye medreseleri müderrisleri tayin edilmeye başlandı.

Bilâd-ı hamse mevleviyeti statüsündeki kadılıklar başlangıçta Mekke, Edirne ve Bursa olmak üzere üç şehirden (bilâd-ı se-

lâse) ibaretti. Ardından bunlara Mısır (Kahire) kadılığı ilâve edildi ve sayı dörde (bilâd-ı erbaa) çıkarıldı. 1135'te (1723) Mekke kadılığı Haremeyn mevleviyetine dahil edilince bu kategorideki kadılıkların sayısı yine üçe indi, ancak Şam'ın derecesinin yükseltilip buraya dahil edilmesiyle tekrar eski sayıya ulaşıldı. Filibe'nin statüsünün yükseltilmesiyle de statü bakımından birbirine eşit bilâd-ı hamse mevleviyeti son haliyle teşekkül etmiş oldu. Bu şehirlerden birinin kadısı terfi edeceği zaman Haremeyn kadılıklarına yükseliyordu.

Haremeyn mevleviyetine dahil kadılıklar statü bakımından en yüksek kadılıklardı. Bu grupta yer alan şehirler İstanbul, Mekke ve Medine'dir. İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başşehri, Mekke ve Medine'nin İslâm'ın kutsal şehirleri olması dolayısıyla bunlar itibar ve önem bakımından en yüksek statüde tutulurdu. İstanbul kadılığı ise bütün kadılıklar içerisinde en üst kadılık ve dolayısıyla en yüksek mevleviyetti. İstanbul kadılığının bir üstü, ilmiye tarihinin zirvesini temsil eden şeyhülislâmlığa gidiş yolunun son merhaleleri olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliği idi. Şeyhülislâm olabilmek için normal şartlar altında önce sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarını geçmek, sonra da Anadolu ve ardından Rumeli kazaskerliği vazifelerinde bulunmak gerekiyordu.

Mevleviyet sayılan şehirlere tayin edilen kadıların hizmet süresi hakkında bir takım rakamlar kaydedilirse de bunların hiçbirisi kesin süreleri göstermez; en çok zikredilen rakam bir yıldır, fakat bu sürenin de uzatılıp kısaltılması mümkündür. Ancak her hâlükârda müderrisler içerisinde özel muameleye tâbi tutulanlar, başta hükümdar olmak üzere devletin üst mevkilerini ellerinde bulunduranların iltimas ve himayesine mazhar olanlar veya rüşvet dahil bir vesileyle üst derecelere yükselenler oldukça çoktur (Uzunçarşılı, s. 87-103). Osmanlı ulemâsının hal tercümelerini veren eserlerde bu gibi durumlara dair bilgilere sıkça rastlanır.

XVI. yüzyılın sonlarından başlamak üzere medreselerde olduğu gibi bilhassa mevleviyet statüsündeki kadılıklarda da yeni uygulamalar ortaya çıktı, zaman zaman birkaç küçük kazanın birleştirilmesiyle mevleviyetler ihdas edildi. Bu tür uygulamalardan en çok dikkat çeken ise pâyeli tayinlerdir. Bu yeni uygulamayla

birlikte gerek müderrisler gerekse kadı-
lıklar için biri mansıb, diğeri pâye olmak
üzere iki statü belirlendi. Böylece bir ma-
kamın fiilen verilmesine "mansıb", aynı
makamın fiilen işgal edilmeden sadece
rütbe ve unvanının alınıp kullanılmasına
ise "pâye" denildi. Mevleviyet statüsünde
kadılık olarak zikredilen şehirlerin çoğu-
nun aynı zamanda pâyeleri de bulunmak-
taydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi (nşr. Abdül-
kadir Özcan, TD, sy. 33 [1982] içinde), s. 39, 49-
50; Cevdet, *Târih*, I, 111; Ali Emîri Efendi, "Me-
şîhât-i İslâmiyye Târihçesi", *İlmiyye Sahnâ-
mesi*, s. 304-320; Emin Bey, "Târihçe-i Tarîk-i
Tedrîs", a.e., s. 647; A. Süheyl Ünver, *İstanbul
Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fâtih, Külli-
yesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s.
127-128; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 87-
103; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı
Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 36; Midhat Ser-
toğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.
166-167, 223; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Ka-
nunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul
1990, I, 230, 331, 324; İlber Ortaylı, *Hukuk ve
İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*,
Ankara 1994, s. 12-17; Fahri Unan, *Fâtih Külli-
yesi: Kuruluşundan Günümüze*, Ankara 2003,
s. 206 vd.; Arif Bey, "Devlet-i Osmâniyye'nin
Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ",
DEFM, I (1332), s. 137-144; Şinasi Altundağ,
"Osmanlılarda Kadıların Selâhiyet ve Vazifele-
ri Hakkında", *TTK Bildiriler*, VI (1967), s. 342-
354; Pakalın, II, 519-521; Ebû'lulâ Mardin, "Ka-
dî", *İA*, VI, 44-45; F. Müge Göçek, "Mewlewiy-
yet", *EI*² (İng.), VI, 1029-1030.

FAHRİ UNAN

MEVLEVİYYE

(مولویه)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye
(ö. 672/1273)
nisbet edilen tarikat.

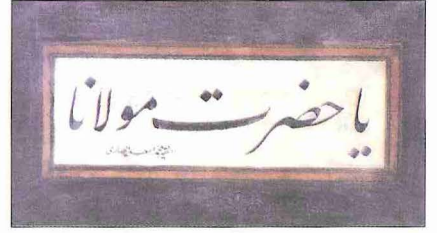
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mevlî sil-
silenâmesinde tarikatın piri olarak sayıl-
maktadır. Eflâkî, Mevlevîliğin ilk kaynak-
larındandır. *Menâkıbü'l-Ârifin*'de Mevlâ-
nâ'nın tarikat silsilesini Burhâneddin Mu-
hakkık-ı Tirmizî, babası Bahâeddin Veled,
Şemsüleimme es-Serahsî, dedesi Hatîb-i
Belhî, Ahmed el-Gazzâlî, Ebû Bekir en-
Nessâc, Muhammed ez-Zeccâc, Cüneyd-i
Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî,
Dâvûd et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hasan-ı
Basrî vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaştırır (II,
998); Mevlânâ'dan sonra da silsileyi
Şems-i Tebrîzî ile sürdürüp onun Sultan
Veled'e, Sultan Veled ile Hüsâmeddin Çe-
lebi'nin Ulu Ârif Çelebi'ye, Ulu Ârif Çe-
lebi'nin Şemseddin Emîr Âbid, Selâhaddin

Zâhid ve Hüsâmeddin Vâcid Çelebilere,
Emîr Âbid Çelebi'nin Emîr Âdil Çelebi'ye
telkin ettiğini söyleyerek kendi dönemi-
ne kadar getirir (a.g.e., II, 999).

Mevlevîlik başlangıçta Anadolu'daki di-
ğer tasavvuf akımları gibi âdâb ve erkânı
belirlenmiş ve tekke düzeni kurulmuş kla-
sik bir tarikat niteliğinde değildi. İbn Bat-
tûta, ilk dönem sûfilerine nisbet edilen
Cüneydiyye, Harrâziyye gibi tarikatın mü-
esseseseleşmesinden önce adları "Mevlâ-
nâî" olan bazı zümrelerden bahsetmekte-
dir. Mevlânâ'nın ders verdiği medresenin
yanına bazı binalar yaptıran Hârizmî Emîr
Tâceddin Mu'tezz-i Horasânî, ona bir de
âşıklar yurdu (dârü'l-uşşâk) kurmak iste-
miş, fakat Mevlânâ bu teklifi ve gönder-
diği 3000 altını geri çevirip "Biz şu atlas
kubbenin altında ev kurmayız" matla'lı
gazelini söylemişti. Ancak onun daha son-
ra Sultan Veled'in ısrarı üzerine medre-
senin yanına yoksullar için birkaç odanın
inşasına razı olduğu bilinmektedir. Bu dö-
nemde medresenin toplantı odası (cema-
athâne) bazan misafirlerin kaldığı bir ev
olarak da kullanıldığına göre Mevlânâ'nın
oturduğu medresenin henüz sağlığında
iken küçük bir tekke mahiyeti taşıdığı
söylenebilir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufta
son mertebe saydığı melâmet neşvesine
sahip bulunan Mevlânâ, türbe yapmanın
ve üstüne kubbe örtmenin mâna erlerin-
ce makbul olmadığını söylemesine rağ-
men yerine halife bıraktığı Hüsâmeddin
Çelebi dönemindeki en önemli olay, Sul-
tan Veled'in teşvikiyle ve Muînüddin Sü-
leyman Pervâne ile karısı Gürcü Hatun'un
maddî destekleriyle mezarının üzerine
bir türbe yapılmasıdır. Bu olaydan sonra
Mevlânâ'nın, babasının, büyük oğlu Alâ-
eddin'in ve Şeyh Selâhaddin'in gömüldü-
ğü eski gül bahçesi bir ziyaretgâh haline
dönüşmüş ve bu ziyaretgâh için vakıflar
kurulmaya başlanarak Mevlânâ mensup-
ları içinde bulunan imamların, mesnevî-
hanların, semâ meclislerinde beste çalıp
söyleyenlerin, bu işlere nezaret edenlerin
ve onların hizmetini görenlerin geçimleri
vakıftan sağlanır hale gelmiştir.

İlk tarikatlaşma faaliyetlerini başlatan
Hüsâmeddin Çelebi'den (ö. 683/1284)
sonra 691 (1292) yılında irşad makamına
geçen Sultan Veled (ö. 712/1312), Anado-
lu'da siyasî ve içtimâî sıkıntıların yaşan-
dığı bu dönemde babasının görüşlerini
yayabilmek, vakfın gelirlerini arttırmak,
yeni vakıflar tesis etmek ve elden çıkan-
ları geri alabilmek için Anadolu'ya hâkim
olan Moğollar, siyasî iktidarı temsil eden

Mehmed Esad Yesârî'nin celti ta'lik "Yâ Hazret-i Mevlânâ"
levhası (Emin Barın koleksiyonu)

Selçuklu hânedanı mensupları ve Türk-
men beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarı
gösterdi; daha sonra da yetiştirdiği halî-
feleri Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a
yollayıp buralarda zâviyeler kurdurarak
Mevlevîliği yaymaya başladı. Babası ve
Hüsâmeddin Çelebi gibi müderrislik ya-
pan Sultan Veled de medresede, bir ce-
maathâne, büyük kubbeli veya eyvan
örtülü bir mekânda, mescidde yahut ken-
disinin ya da mensuplarından birinin evin-
de eski sûfiler gibi zikir, semâ ve sohbet
meclisleri düzenliyordu; onun da bir tek-
kesi yoktu. Konya Mevlevîhânesi türbenin
yapımından sonra kurulmuştur.

Sultan Veled'in irşad makamına oğlu
Ulu Ârif Çelebi'yi bırakması tarikatın tari-
hinde dönüm noktası oluşturmuş ve bu
olayın ardından Mevlevîlik "çelebi" un-
vanıyla anılan Mevlânâ soyuna mensup
şeyhler tarafından temsil edilmeye baş-
lanarak Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebi-
lik makamı Mevleviyye tarikatının idare
merkezi haline getirilmiştir. Gittiği he-
men her yerde bir zâviye kurarak Mevle-
vîliğin yayılmasına büyük katkı sağlayan
Ulu Ârif Çelebi, babası Sultan Veled'in
sağlığında ve sonrasında Mevlânâ ailesi-
nin Anadolu'daki yegâne dinî otorite tem-
silcisi hânedan olduğunu vurgulayan pro-
paganda amaçlı seyahatlerde çıkmış ve öne-
ce Moğol hâkimiyeti altındaki Selçuklu-
lar'ın doğu topraklarına giderek Sivas, To-
kat, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Me-
rend ve Sultâniye'de önde gelen yöneti-
cilerle görüşmüştür. Kastamonu, Denizli,
Kütahya, Birgi gibi önemli beylik merkez-
lerini içine alan bu seyahatlerde Selçuklu
Devleti'nin çöküşüyle yükselen Türkmen
beylerinden Germiyan Emîri Alişiroğlu,
Kütahyalı Yâkub Bey ve Aydınolu Meh-
med Bey ona intisap ederek Mevleviyye'-
nin Konya dışındaki ilk önemli merkezle-
rinin temellerini atmışlardır. Böylece Sul-
tan Veled ve Ulu Ârif Çelebi'nin gayretleri